

Cs. VARGA István

„Termő, ékes ág...”

Égi és földi anyakép az európai és a magyar költészetben

Absztrakt

A Biblia „... a könyvek könyve (...) Isten szíve dobog benne” (Gárdonyi). Teremtőjének jézusi képmását hordozza az ember: a nő és a férfi. A nőkép és anyakép a teremtés csúcspontja. A Teremtő az embert „ad imaginem et similitudinem” alkotta. „Termő ékes ág, te, / jó anya, / életemnek első asszonya” (Weöres Sándor: *Anyámnak*). A verses anyaképek ikonarcúsága: *szakralitás – átragyogás. Égi és földi anyakép az európai lírában*: Szophoklész, Dante, Villon, Goethe and „*Das Ewig-Weibliche*”, Puskin és Tatjana. Anyakép líráinkban: *Ómagyar Mária-siralom, Soproni virágének, Boldogasszony Anyánk...* – Janus Pannonius, Petőfi, Arany, Gárdonyi, Ady, Babits, Juhász Gyula (...) József Attila, Illyés Gyula, Dsida, Radnóti (...) Pilinszky, Weöres, Vas István, Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri, Kalász László (...) Nagy Gáspár anyaképe. Konklúzió: „Értelem, te segíts nékem, / hordhassam dúlt anyaképem, / szolgálni győzzem” (Nagy László: *Anyakép*).

Kulcsszavak: emberkép, nőkép, anyakép, költészet, szakralitás, átragyogás.

„A fruitful branch...” Woman's Image, Heavenly and Earthly Mother-Image in European and Hungarian Poetry

Abstract

The Bible „... is the book of books (...) the heart of God beats in it” (Gárdonyi). The image of Jesus, the Creator, is carried by man: woman and man. The female-image and the mother-image are the perfection of creation. Man was created „ad imaginem et similitudinem” by his Creator. „A fruitful branch, you / loving mother / first woman of my life” (Sándor Weöres: *To my mother*). The „*iconic face*” of motherhood in poetry: *sacrality, glory*. Heavenly and earthly mother-image in European poetry – Sophocles, Dante, Villon, Goethe and *Das Ewig-Weibliche*, Pushkin and Tatiana. Mother-image in our lyric poetry: Lament of Mary, The Flower-Song of Sopron, Our Mother, Blessed Virgin – Janus Pannonius, Petőfi, Arany, Gárdonyi, Ady, Babits, Gyula Juhász, Attila József, Gyula Illyés, Dsida, Radnóti, Pilinszky, Weöres, István Vas, Ferenc Juhász, László Nagy, Sándor Csoóri, László Kalász, the mother-image of Gáspár Nagy. Conclusion: „Reason, guide me, / to treasure my agitated mother-image, / to serve it condignly” (László Nagy *Mother-image*).

Keywords: The image of man, The female-image, the mother-image, poetry, *sacrality, glory*.

1. ISTENKÉPMÁS

Értékkereső és -felmutató szemléletű írásom, mint cseppben a tenger, a versekben található ember- és nőkép, égi és földi anyakép gondolat- és versidézet gyűjteménye: *antológia* – a szó eredeti, *virágszedés, virágcsokor, virágfüzér* értelmében.

Gárdonyi szerint a *Biblia* „a könyvek könyve / (...) Isten szíve dobog benne”. A *Genezis* kimondja: Isten a Teremtő. Az ember és a természeti világ, az élőlények az Ő alkotásai. Az embert a Mindenható a *saját képére és hasonlatosságára* – *ad imaginem et similitudinem* alkotta. Az ember *Isten-képmás: Jézus képmását hordozza*, ezért *méltósága* szent és sérthetetlen. Az ember: *személy, egyéniség* – individuum: oszthatatlan – *öntudattal* és *szabad akaráttal* rendelkezik. Magasztos jegyekkel van felékesítve: ésszel, akarattal, érzellemmel, lelkiismerettel és felelősségtudattal. Éppen ezért nem emberfogalomról, nem nő- és anyafogalomról beszélünk, hanem emberképről, nőképről és anyaképről.

2. A JÉZUS-ESZMÉNY

A szakralitást sokáig tagadták, a szekularizált jelenkorban is sokan palástolják, most is homályban hagyják. Ottlik Géza tanúságtevő vallomása iránymutató: „Ha műveinkben nincs benne Jézus, akkor semmi sincs benne” – „nem néven nevezve kell benne jelen lennie, hanem valóságosan. Ha Ő nem áradt bele a mégoly profán, világi jelentés mozzanatokból összerakott művembe – ha másként nem, hát, mint szomjúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczása a szép hűvös patakra – akkor nem hoztunk létre semmit.”

Weöres Sándor is lényeglátóan fogalmaz: „... csak egyetlen ember létezik, és az Jézus. A többi ember annyiban van, vagy annyiban nincs, amennyiben Jézussal azonos vagy nem azonos. (...) Jézus létezik és bárkiben létezik, ami benne vagy belőle Jézussal azonos.”

Reményik Sándor *Istenarc* című versében tudatosítja: „egy istenarc van eltemetve benned. / Talán lét-előtti létem emlék-képe! Egy istenarc van eltemetve bennem, / S most ásót, kapát, csákányt ragadok, Testvéreim, jertek, segítsetek, / Egy kapavágást ti is tegyetek, / Mert az az arc igazán én vagyok.”

Nagy László szerint József Attila, a „Mindenség summáslegénye”, aki *emberarcúnak* nevezi Istent. A *Bukj föl az árból* című versének konklúziója: „Meghalni lélekzetemet / fojtom vissza, ha nem versz bottal / és úgy nézek farkasszemet, / emberarcú, a hiányoddal!”

Már Shakespeare felismerte és a *Hamlet*ben kimondta: „Isten adott nektek képet és ti mást csináltok magatoknak.” Éppen ezért Rilke *Archaiskus Apolló-torzó* – *Archaischer Torso Apollós* című lét- és művészetfilozófiai verse személyes imperatívussal zárul: „Változtasd meg élted! (Tóth Árpád fordít.) – „Du mußt dein Leben ändern.”

3. „AZ EMBERNÉL NINCS SEMMI CSODÁLATOSABB.”

Szophoklész emberképének drámaköltői megfogalmazása: „Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb” (Trencsényi-Waldapfel Imre ford). – „Πολλὰ τὰ δεινὰ κοῦδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει.” (Antigoné, 332–333). Prótagorasz homomensura tétele: „Minden dolog mértéke az ember” – ismeret és igény együtt alakít mértéket..

A deinosz/deina (δεινός/δεινὰ) többértelmű melléknév pozitív és negatív fogalmi teljességet érzékeltet, hasonlóan, mint a latin sacer, amely szent, ha az égiekre vonatkozik, és átkozott, ha az alvilágiakra. A deinoszt számos magyar és külhoni fordító csodálatosnak értelmezi, pedig „szörnyű”-t is jelent. Ratkó József Antigoné-fordításában a híres definíciót így tolmácsolja: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb.”

Az *ember* görögül: *antróposz* – *felfele néző*. (Antr: felfele, horaó: nézek) Aki felfele néz, felemeli a fejét, kapcsolatot keres a Végtelennel: Istennel. Aki a fejét felemeli, és lélekben a Mennyei Jeruzsálem felé néz, reménye van, hogy a szívét és lelkét is felemelje.

Az *Ádám* tulajdonnév jelentése: *földből* vétetett, *földből* való *ember*. A latin *homo* (*ember*) névszógyöke benne van a *humus* (föld, talaj) névszó szótövében, amint a *humilitas* (*alázatosság*) kifejezésben, sőt a *humor* gyűjtőfogalom gyökében is.

Shakespeare *emberdefinícióiból* három eklatáns példa: „S mily remekmű az ember! Mily nemes az értelme! / ...A világ ékessége!” (*Hamlet*, Arany János ford.) „Mondhatom, csinos figura az ember, mikor zekéjét, / nadrágját magára veszi, de az eszét otthon hagyja!” (*Sok hűhó semmiért*, Mészöly Dezső ford.) A *viharban* a heuréka-csodálat felkiáltása: „Nagy Isten! Mennyi gyönyörű teremtés! / De szép az ember!” (Mészöly Dezső ford.)

4. ANTIGONÉ ÉS A KEGYELET TÖRVÉNYE

A világirodalom nőalakjai közül különösen nevezetes Antigoné, a szerelemre érett, ragyogó fiatal nő, aki testvéreivel „egy szív, egy lélek”. Jellemző ismérve: „Gyűlölni nem születtem én...” (Varga Iván ford.). Önfeláldozó hősiességgel szegül szembe Kreón zsarnoki parancsával.

Az emberiség, a holtak iránti isteni törvény rangjára emelt kegyelet, a testvéri szeretet jegyében megvédi a sír becsületét, élete árán is vállalja Polüneikész eltemetését.

A görög *nomosz* jelentéskörébe tartozik a *törvény*, *konvenció*, *szokás*, *norma* fogalma.

A *nomosz* azt jelöli, hogy az embernek mit kell és mit nem szabad megtennie a jogi és szokásjogi értelemben, vagyis hallgatólagos közmegegyezéssel kialakított norma szerint.

Az athéniak különbséget tettek a fennálló törvények (kathesztótesz nomoi), („established laws”) és a törvények (nomoi), a *hatalmi jog* és a *természetjog* között. Az utóbbiakat nagyobb tisztelet illette meg ősi voltuk miatt, mert kiállták az idők próbáját.

Kreón tragikus vétke: megtiltja Polüneikész eltemetését, a végtisztességben részesítés jogát, megsérti a közösség szentesített, isteni rangra emelt törvényét. Halálra ítéli Antigonét, aki a hitelesen megélt és képviselt, nem vallási, nem politikai, hanem egyetemesen kötelező kegyelet szellemében cselekszik. A kegyelet a római jogban már mindent felülírt, a kereszténységben pedig kötelező valláserkölcsei parancs lett.

5. DANTE ÉS BEATRICE – PETRARCA ÉS LAURA

A görögök múzsái istennők voltak. A *kilenc múzsa* Zeusznak és Mnémoszünének, az emlékezés istennőjének lányai: a művészetek megszemélyesítői. A görög hitrege szerint a zöldkoszorús szüzek a Helikon (Parnasszus) hegyén laktak, a bortól váltak múzsákká.

Dante, a *sommo poeta* főművét, az *Isteni színjátékot* Babits a „világirodalom legnagyobb költeményének”, Jorge Luis Borges pedig a „valaha írt legnagyobb irodalmi műnek” nevezte. Dante anyanyelvén, a humanizmus olasz nyelvén óriási költői monumentumban összegezte kora tudományának, teológiájának, poétikájának, kultúrájának, hiedelmeinek és társadalmának minden aspektusát. (A homéroszi teljesség után Dante és Shakespeare érte el a legnagyobb irodalmi-művészi totalitást.)

Dante kilencéves korában, 1274 tavaszünnepén ismerte meg a nyolcéves, bíborszínű ruhát és virágkoszorút viselő Beatricét. Az *Új élet (Vita nuova)* című, második legszebb költői művében írja: „Ettől fogva számíthatom, hogy Ámor eluralkodott lelkemen, mely tüstént meghódolt neki, s képzeletem adta erejénél fogva oly erősen hatalmába vett, hogy mindent kénye-kedve szerint kellett cselekednem.”

Beatricét azonban bankár apja máshoz adta feleségül. A költő szerelmi bánatát súlyosbította, hogy szerelme huszonnégy éves korában meghalt. Dante ekkor úgy megrendült, hogy vigasztalhatatlan maradt hónapokon át: „nagy s könnyhullató bánatba borult.” Halott szerelméhez *édes új stílusban* (dolce stil nuovo) harmincegy költeményt írt. Halhatatlan szerelmének nagyságát az *Isteni színjátékban*, a Purgatórium csúcsán juttatta csúcsra. A szerelmespár Ádám és Éva egykori lakhelyén, a Paradicsomban találkozik újra.

Beatrice Dante által lett világhíres. Halhatatlan emlékének Juhász Gyula *Dante Beatricéje* címen verset szentelt. Elégikus költői vallomása önjellemző: „Ó örök szépség és te tűnő óra! – / Hol van az a nap és hol az a lány? / Hol van Bicének szőkesége, hol van? / Keressük őt egy mosolya nyomán / A boldog égben és borús pokolban!”

Petrarcának, a világirodalom korszakos jelentőségű, művészi és emberi nagyságához sem fér kétség. A „szerelem nagy költője”, a szonettforma megújítója. Trubadúr költő, az első modern ember, aki gyönyörködés és szemlélődés céljából ment fel a Monte Ventoso csúcsára. *Dalokkönyvében* halhatatlanná tette plátói szerelmét, az általa allegorikusan Laurának nevezett szép hölgyet, akinek kőszíve volt.

6. VILLON NŐALAKJAI

Villon nőalakjait Faludy György izgalmas átköltésben állítja eléink. A *Ballada hűtlen barátnőről, Cileáról* az erotikus-kívánatos szeretőt idézi meg. A *Chanson a párizsi szépasszonyokról* című balladájában litániás laudációban értékeli a népek szép asszonyait. Végkövetkeztetése: „de egy sem csókol úgy e földön, / mint a párizsi asszonyok.”

A *Ballada a szép fegyvermesterné vénységéről* szóló Villon-költemény dalban beszéli el a hajdan kapós, de idős korára koldusbotra jutott szépasszony sorstragédiáját: „Nézd, mint boszorkány korhadta seprűnyélen / ül egy vénasszony itt a járdaszélen, s gerince görbe, mint a

pléhkanál: / a csókot hajdan még aranyra mérte, / és tótágast állt Párizs érte, / s markodból most egy rézfillérre vár. / Hát köpd szemem, ha van pofád hozzája, / és menj vígan tovább, bűdös paraszt, / vagy gondolj egyszer nődre és anyádra, / és dobj ölébe egy lyukas garast.”

7. GOETHE ÉS AZ „ÖRÖK NŐISÉG”

A *Faust* fináléjában az örök nőiség – „Das Ewig-Weibliche”/„Eternal Feminine” jelentőségéről – a *Chorus Mysticus* énekel. A vonatkozás híres textus Jékely Zoltán fordításában közismert: „Csak földi példakép / minden mulandó; / itt lesz a csonka ép / s megbámulandó; / mit nincs szó mondani, / itt végbement; / az Örök Asszonyi / egébe ment” – „Alles vergänglich / Ist nur ein Gleichnis; / Das Unzulängliche / Hier wird's Ereignis; / Das Unschreibliche / Hier ist es getan; / Das Ewig-Weibliche / Zieht uns hinan.”

Tornai József fordítása is karakteres értelmezés: „Mit szó nem írt le még, / Itt ép az is / az örök nőiség / égbe visz”. A Goethe-textus egy másik értelmezése: „Mindaz, mi elmúlik, / csak földi jelkép; a fogyatékos itt / tökéletes szép; a mondhatatlan is / alakra lel; az Örök Női visz / magasba fel.” Israel Efraim tolmácsolása is gazdagítja az interpretációt: „Hasonlat, Példa, Kép / Minden Mulandó; / Itt lesz, mi csonka, ép / És maradandó; / Mit nincs Szó mondani, / Itt létre kel; / Az Örök Asszonyi / Ide emel.”

A fordítók számára a fő értelmezési gondot a *das Weib* és *weiblich* szavak jelentik. Ezek a próteuszi fogalmak nehezen fordíthatók magyarra, inkább csak helyettesíthetők, mert könnyen torzul az eredeti jelentésük. A német nyelvben a *Frau*, az Asszony nemi értelemben jelenti a Nőt is. A *Weib* azonban nem a natúr nőiség hordozója, hanem az eszményi, az elérhetetlen ideálé: a tökéletesé. A *Weib* a vágyódás, a *Frau* a női beteljesülés. (A németek a szexi nőt *weiblich*nek nevezik, mert értelmetlen lenne a *Frau* szóból képzett melléknév.)

Jékely szinte szemérmesen érzékelteti a „... Zieht uns hinan” különös és fontos üzenetét: „az Örök Asszonyi / egébe ment.” Az eredeti pontosabb és konkrétabb értelme: az „Ewig-Weibliche” – az „Örök Nőiség” „zieht – húz/vonz; „hinan – oda le”: az élet legfőbb forrásához. A nőiségből fakadó *asszonyiség* a titkok titka: a *szerелеm* testi-lelki beteljesülése.

A „Das Ewig-Weibliche” – olyan fogalomalkotás, amely csak a legjelentősebbekhez fogható: mágikus-mitologikus jelentőségű. Ennek azonban magyarul az „asszonyiség” fogalmánál is pontosabb, kifejezőbb megfelelője: a „nőiség”.

Értelemszerűen a *Frau* nőnemű, a *Weibliches* pedig neutrum! A *szeretlek* férfi viszonylatban is a nőiségre vonatkozik. Az örök nőiség és *asszonyiség* a transzcendens dimenzióba, a túlpartra mutat. Ez az egyik legfontosabb ősi tudás, léttitok: *mysterium*.

8. PUSKIN ÉS TATJÁNA

Évtizedeken át, magyarul és oroszul is, a magyar műveltség része volt Puskin *Anyegin* című poémájából a *Tatjana levele Anyeginhez* – Письмо Татьяны к Анегину. Az ifjúkorában aranyifjú költő hősnője francia mintákat követve és felülmúlva a keresztény erkölcs mellett tesz hitet. A megértő társra vágó Tatjana őszintén és költőien szólal meg orosz nyelven: „Én írok

levelet magának – Kell több? Nem mond ez eleget? Méltán tarthatja hát jogának, Hogy most megvessen engemet. De ha sorsom panasz-szavának Szívében egy csepp hely marad, Nem fordul el, visszhangot ad.” (Áprily Lajos ford.) – „Я к вам пишу – чего же боле? / Что я могу еще сказать? / Теперь, я знаю, в вашей воле / Меня презреньем наказать. / Но вы, к моей несчастной доле, / Хоть каплю жалости храня, / Вы не оставите меня.”

Szerelmi vallomásában Tatjana ígéretet tesz: „S akit szívem kíván, kívárva, / Lennék örök hűségű párja / S családnak élő, jó anya.” (Áprily Lajos ford.) – „По сердцу я нашла бы друга, / Была бы верная супруга / И добродетельная мать.” Védelmezőjének nevezi Anyegin: – „síríg őrzőm vagy nekem...” – „До гроба ты хранитель мой...” „– Másé!... A földön senki sincsen, / Kinek lekötném szívemet. / Ezt így rendelte fenn az Isten. Tied szívem, téged szeret!...” – „Другой!.. Нет, никому ка свете / Не отдала бы сердца я! / То в вышнем срджено совете... / То воля неба: я твоя.”

A szerelmét elutasító Anyegin késői szerelmi vallomására Tatjana a keresztény erkölcs szellemében adja meg a választ: „A boldogsághoz mind a ketten / Közel jártunk! De közbeszólt / A sorsom, ő diktálta tettem, ⟨...⟩ És férjhez mentem. ⟨...⟩ Szeretem még (mit rejtegessem?)” A lényeg a döntésben rejlik: „De másnak szánt a sors oda, / S hűtlenné nem leszek soha.” – „я другому отдана, / и буду навеки ему верна.”

Az Anyeginnek levélben szerelmet valló Tatjánát szégyen, félelem gyötri, de bízik szerelme becsületében: „Könyörgök: védj, őrködj felettem” – „Твоей защиты умоляю”. Könyörgésének konkrét, érvelő indoklása azonban hiányos. Szavainak értelmét a Puskin által nagyon kedvelt, szentimentális levélregényből, az *Új Heloise*ből (*Julie ou la nouvelle Héloïse*) lehet igazán megérteni. Rousseau hősnője szerelmétől védelmet kér. A „ki ellenében védj meg” kérdésre a válaszát is kimondja: „*contre toi*”. Tatjana a dandy Anyegin arra kéri: *védj meg magadtól, magaddal szemben, magad ellenében*.

9. A KALOKAGATHIA ÉS AZ ANYAKÉP

Az európai kultúra három alappillére: az ókori görög és római örökségre és a Szentírásra épült. A *kalokagathia* eszménye az esztétikai szép és az erkölcsi jó egységét jelöli. A szépség és művészség az *esztétikum* közös lényege. A kereszténység mindezt a szakrumból, a szakralitásból származtatja.

Keats 1819-es remekműve, az *Óda egy görög vázához* a világirodalom egyik legtöbbet idézett verse, az antológia-darabok szűk klubjába tartozik. Magyarul Tóth Árpád fordításában vált kanonikussá a klasszicizáló irodalomesztétika címermondata: a „Szép igaz s az Igaz: szép!” – „Beauty is truth, truth beauty”. A finálé költői kinyilatkoztatás: „sohse / áhítsatok mást, nincs főbb bölcsesség!” „–that is all / Ye know on earth, and all ye need to know.”

Az efféle mottószerű *bölcsesség* leginkább önmagában, szorosabb szöveggörnyezet nélkül szokott szerepelni. A teljes költemény kontextusából kiragadva, a jelenkor olvasójának sokkal inkább egyfajta *viktóriánus szentenciának* hat, semmint érvényes esztétikai imperatívusznak. Azonban a szentenciában, a toposzban is az igazságtartalom a döntő.

József Attila *A Dunánál* című ódájában anyját és apját a valóság rovására is piedesztálra emeli: „Anyám kún volt, az apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az. / Anyám szájából édes volt az étel, / apám szájából szép volt az igaz.”

Illyés Gyula *Ars poetica* című művészi hitvallásában a szépség, jóság és a horatiusi *hasznosság* (utilitas) hármas elvét emeli magasra: „Dolgozz, munkálj. A szép a jó, a hasznos, / mi-helyt elkészül, az élethez áll. / Minden jó mű egy-egy szabadságharcos. / Légy hú magadhoz, olyanokat alkoss, / ne fogja a halál!”

10. AZ ÉGI ANYA IKONKÉPE: BOLDOGASSZONY

Költészetünkben az égi anyakép a Boldogasszony-témakörben orgonán zeng, sok-sok változatban ragyog az *Égi Anya* ikonképe. A magyar népnek már megvolt a *Boldogasszonya* a római katolikus vallásra térés előtt is. Szent István Gellért püspök javaslatára rendelte el, hogy Mária legyen a Boldogasszonyunk. Jézus Édesanyja, az égi Boldogasszony: hazánk patrónája.

A *Boldogasszony Anyánk* legkorábban jegyzett szövegét Szoszna Demeter, pannonhalmi bencés szerzetes 1715-ös énekeskönyvéből ismerjük. Szerzője talán rendtársa, Lancsics Bonifác (1737) volt. A közkedvelt Mária-himnusz legrégebbi dallamcsírája a Deák-Szentes-féle, egyházi éneket tartalmazó, 1774-es énekeskönyvében található. 1793-ban már írásos források említik „*nationalis cantio*”-ként: „Boldogasszony, Anyánk, régi nagy Patrónánk / nagy ínségben lévén így szólít meg hazánk: / Magyarországról, Édes hazánkról, / ne feledkezzél el szegény magyarokról...”

11. „VILÁG VILÁGA, VIRÁGNAK VIRÁGA”

A *Bibliát* képszerű nyelvezete is rokonítja a szépirodalommal. Művészi avatja egyetemes jellege is: a konkrét történetekben, textusokban az emberi élet alaphelyzetei, alapélményei jelennek meg. A biblikus stílus alapvető sajátosságai közé tartoznak a „hebraizmusok”, a tősgyökeres héber kifejezések, szófordulatok.

A *figura etimologica* ismert latin példái plurális genitivusok, magyar ekvivalenseik poétikus-filozofikus, nyelvi gyöngyszemfüzér-alakzatok: „*flos florum*” – „virágnak virága”, szó szerinti fordításban: „virágoknak a virága”. Költői stilisztikai alakzat: „*Virgo virginum*” – „szüzek Szüze”; „*canticum canticorum*” – „énekek éneke”.

Ezek a többes számú, kettőző, birtokos szerkezetű szóalakzatok az erősítés, a nyomaték céljából alakultak ki. A latin nyelvi formákhoz hasonló magyar formula egyes számú alakú, szemléletében magyar látásmódot követ. A metafora a véges és a végtelen metszéspontján keletkezik. A *pars pro toto* kifejezés metafora, jelentése olyan közlésforma, amelyben úgy utalunk egy fogalomra vagy dologra, hogy annak csak egy kisebb egységét, alkotórészét nevezük meg: „Ti vagytok a világ világossága” (Mt 5:14). A „világosság világossága” magyarul „világ világa” – a „*lux mundi*” értelmében.

Minden földi anya égi patrónája: a Szűzanya. Az égi és földi anyakép az *Ave Mariától*, a 3–4. századi, egyiptomi papiruszon fennmaradt, a bizánci és kopt liturgiában is szereplő „*Sub tuum praesidium confugimus*” – „Oltalmad alá futunk, Istennek szent anyja” kezdetű Mária-énektől a jelenkorig számtalan, külön vonulatot alkotó versben megtalálható.

Az *Ómagyar Mária-siralom* textusa olyan nyelvi szépségekkel, gazdagsággal ragad meg bennünket, amilyent a magyar lírafejlődésben Balassiig nem találunk. Ez a magyar nyelvű szöveg a 13. század második felében került egy kis nyolcadrétű latin kódexbe. Mintha a történelme során ezer sebtől vérző magyarságra vonatkoznának szavai: „Valék siralom-tudatlan. / Siralomtól süppedek, / Bútól aszok, epedek. (...) Világ világa, / Virágnak virága! / Keserűen kízzatol, / Vas szegekkel veretel.”

A *Soproni virágének*-töredék a magyar nyelvű szerelmi költészet legkorábbi emléke. Szövegét Sopron város jegyzője, *Gugelweit János* 1490 körül jegyezte le. Ami megmaradt belőle, az egy kéziratos könyv pergamentábláján olvasható. 1530-ban valamilyen vegyszerrel lemosták róla a korábbi írást, amelyből csak két sor maradt meg: „Virág tudjad, tőled el kell mennem, / És te éretted kell gyászba öltöznöm.” Költészetünkben a virághasonlatok, megismerésük, metaforák gyakorisága és szépsége megérteti, hogy Linné, a botanika atyja, kedvelt tudományát miért nevezte „scientia amabilis”-nek.

A „virág” és „világ” rímpár szerepel a következő karácsonyi énekben is, amely „szép rózsavirág”-nak nevezi Jézust és születésének a misztériumát beszéli el: „Mostan kinyílt egy szép rózsavirág / akit régen várt az egész világ / Betlehembe kibimbózott zöld ág / királyi nemből nagy méltóság / de nem talált szállást a városba / maradása volt egy istállóba / ottan fekszik egy hideg jászolba / bétakarva pólácskába / üdvözlégy Jézusunk és királunk / akit szégyenségben itt találunk / vedd kedvesen a mi ajándékunk / légy mindenkor mi oltalmunk.” (Volly István gyűjtése. 1937. 10. 18. Pereg. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye.)

12. „...VILÁG LEGSZEBB VIRÁGA.”

József Attila *Kertész leszek* című versében is metaforikus értelemben található meg a „virág” és „világ” rímkettős: „ha már elpusztul a világ, / legyen a sírjára virág.”

Dsida Jenő *Arany és kék szavakkal* című versében megtalálhatók ezek a rím��avak: „úgy szeretnék én is / lámpásom esteli, / halavány fénye mellett / megörökíteni, drága / arany és kék szavakkal / csak Téged festeni, / míg ujjam el nem szárad, / mint romló fának ága / s le nem lankad fejem / a béke isteni / ölébe, én Szerelmem, /világ legszebb Virága.”

Reményik Sándor hitte és hirdette: magyarnak lenni nem csupán feladat, hanem hivatás és küldetés. Édesanyja lelkéből lelkedzett hivatásból eredezteti költészetét is: „Sokáig azt hittem, a dal egészen / Anyám lelkén sugárzott belém, / Tűzhely-oltáron feláldozott vére / Lappangó cseppje minden költemény.”

Zelk Zoltán az Isten-keresés költői alapkérdését – súlyos csalódások közepette – a *Felelj, ha vagy!* című kétsorosában poétikus szépséggel fogalmazza meg: „Szélfútta levél a világ. / De hol az ág? de Ki az ág?”

Csoóri Sándor anyakép-víziójában nem óriásnak látja anyját, hanem kicsi, esendő, törekeny öregasszonynak: „Anyám fekete rózsa. Anyámnak fáj a feje – / anyámnak fáj a semmi, / Anyám fekete rózsa / nem tud kiszínesedni. / Egy éjjel földre roskad, / megtört lesz majd, kicsi — / Bejön egy madár érte / s csőrében elviszi.”

Kalász László *Anyámnak kontya van* című versének sugárzó szépségét, erőteljes nyelvi és képi érzékletességét a dalforma letisztult képalkotás, a fiúi szeretet és a szerelmi érzés

spontán kifejezése adja: „Anyámnak kontya van / kerek ⟨...⟩ csak akkor leszek kedvesed / ha kerek kontyod lesz neked / ha mint anyám: első jajomra / gyógyírt találsz minden bajomra.” Utassy József *Magyarország* című költeményének nyitánya: „Világ Világa, / Szerelem Kápolnavirága, / Nekem / Édes Egyetlenem, / Hazám, / Te Drága!” A verszárás korjellemző felszólításba rejtett fohász: „...holnapi bizáncok / ellen, / hogy védj magad: / Szerelmem, / Szerelmem Kápolnavirága, / Nekem / Édes Egyetlenem, / Világ / Világa.”

Nagy Gáspár búcsúsorait, „utazólevelét”, halála után az íróasztalán találták. Így köszönt el, hálát adva, a földi világtól: „Szerethetett engem az Isten / mert teremtményének / engem is elfogadott; / sárból-agyagból, apám s anyám álmaiból...”

A nőiség, anyaság dicséretére poétikusan szép népdal: „Nem anyától lettél, / Rózsafán termettél. / Piros pünkösdi napján / Hajnalban születted.” – „Tavaszi szél vizet áraszt, virágom, virágom. Minden madár társat választ, virágom, virágom...”

13. „NEKEM VAN LEGSZERETŐBB ANYÁM!”

A tematikus és a motivikus nem azonos: az *anyamotívum* más, mint az *anyatéma*. A motívumhoz nyelvi azonosság kell, mert abban a nyelvi szöveg mikéntje a fontos. Különbség van a *motivika* és az *emlematika* között is. A *motivika* egy művön belül létezik, egy versen belüli ismétlés, míg az *emlematika* művön kívüli fontos kompozíciós elem, különféle művekben fordul elő, ciklusképző ereje van az átvitel révén. Amit az orosz kutatók *motivációnak* neveznek, azt az angolszász irodalom *kompozíciónak* hívja.

Költészetünkben az *anyakép*-versek vonulatot alkotnak, Janus Pannoniustól a jelenkorig nyomon követhetők. Bizonyos vonatkozásban ezek a versek maguk módján nem egyszerű illusztrációk, hanem emberi és történelmi sorstükrök, de bizonyos vonatkozásban még a teológiának is valóságos forráshelyei: *loci theologici*.

A kutatóik feladata a minőség felismerése, elemzése, összefüggéseket, megállapítása, következtetéseket, levonása, összegező értékelése. Például Paszternak Hamletjét idézve: „*miképp jelzik a visszhangtöredékek, / hogy mit mível az én századom?*” A költészet *ikonarcúságának metaforikus* kiterjeszhetősége szinte végtelen.

Janus Pannonius: *Siratóének anyjának, Borbálának halálára (Threnos, de morte Barbarae matris, 1463)*: „Holtan fekszik anyám és a szemem csupa könny. / ⟨...⟩ iskola-mesterhez küldtél a nemes tudományra, / hogy ne mulasztgassam tétlen a napjaimat. / És ami hasznot a gyapjúból húztál, s a szövésből, / mind a te kis tanulód kapta a díjaira.”

Petőfi az *Egy estém otthon* című versében a családi együttlét élményét örökíti versbe. Anyja száz kérdése, minden szava egy-egy tükör. A találkozás örömét, újraélését, költői summáját tudatosítja a vers konklúziója: „...a földön nekem van / Legszeretőbb anyám!”

Petőfi 1844-ben vándorszínészekkel járta az országot, s útját megszakítva látogatta meg szüleit Dunavecsén. Az *élmény* lényege: hazafelé tartva azon gondolkodik, hogy milyen szavakkal fejezze ki szeretetét édesanyjának. A megérkezés pillanatában mindenről elfelejtkezik: szótlannul borul anyja nyakába. A viszontlátás örömeiben szóhoz sem tud jutni a „szavak embere”. *Füstbement terv*: „Egész úton – hazafelé – / Azon gondolkodám: / Miként fogom szólítani / Rég nem látott anyám? / ⟨...⟩ S a kis szobába toppanék... / Röpült felém anyám... / S én csüggttem ajkán... szótlannul... / Mint a gyümölcs a fán.”

Arany János *Családi kör* című költeménye a magyar család- és nemzetismeret költői lélektükre. Versritmusa Petőfi *János vitéz*éből jól ismert páros rímű felező tizenkettes. A „béna harcfi”, a hadirokkant idegen, a sokgyerekes családban olyan bibliai sugallatú fogadtatásban részesül, mintha maga az Úrjézus jött volna hozzájuk vendégségbe.

A népes család háziasszonya tejjel itatja kisfiát, derűt áraszt maga körül. Az otthontelremtő, szeretetsugárzó édesanya a gyermekeivel együtt olyan, mint amikor „csillagok közé nyájas hold világa” süt. A vers csúcspontja: a közös evés öröme egy szegény és mégis boldog magyar családban, ahol a vendéggel együtt „Jobb ízű a falat, ha mindnyájan esznek.” Méltán ismerték, szerették, kívülről idézték eleink ezt a költemény. Benne nemzetismereti szinten van jelen a magyar jellem, világszemlélet, a jellegzetes magyar apa-, anya- és családkép: a magyar vendégfogadó lelkület és emberszeretet eszményképe.

Arany Csodálatos nőalakja a *Toldi szerelmében* a gyönyörű, „Angyalom, Piroskám”: Rozgonyi Piroška. (Strobl Alajos a Nemzeti múzeum előtt látható Arany-szobrának két oldalára Toldit és Piroskát is bronzba álmolta.)

Arany a *Buda halálában* is ragyogó nőalakot teremtett: Gyöngyvér személyében. (A keresztnev Arany leleményes névalkotása. A magyar eredetű női név jelentése: *gyöngytestvér*.) Ebben a hun-regében költői, eszmei-nyelvi szintézisét adja mindannak, amit átélt, ami számára emberről, társadalomról alapvető élményt jelentett. Az *aranyul író* Arany a női szépséghez illő és méltó poétikus megszólítás a költőgéniusz remeklése: „... Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél?”

A lélek nem illúzió, nem ideológiai következmény, hanem realitás. Ágnes asszony rádőbbsent vétkének súlyosságára. A gyilkosság bűne a lélek börtönébe zárta: *megőrült*. Tragédiáját és alakját Arany csodálatos lélektani hitellel jellemzi, kivételes költői plaszticitással jeleníti meg: „Nosza sírni, kezd zokogni, / Sűrű zápokönnye folyván: / Liliomról pergő harmat, / Hulló vizgyöngy hattyu tollán. / Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.”

14. „MÁRIA KARJÁN ÉGI A LÉNY...”

Karácsonykor ég és föld egybeér. Az ünnep titka Jézus születése Szűz Máriától: az isteni inkarnáció – a megtestesülés misztériuma. Az emberi test, lélek és szellem egysége szimbólum: sajátos emberi létmódot alkot. A lélek áttelekesíti, étellel hatja át a testet. Aquinói Tamás hangsúlyozza: nem a lélek van a testért, hanem a test a lélekért. A test a legszükségesebb (*maxime necessarium*) az értelmes lélek, az intellektuális megismerés (*intelligere*) számára (*Summa Theologiae*, I.84.4.).

A tehetség kegyelme a költőket is Isten titkának tudóivá, sáfáraivá teheti. Babits Szent Pál-i szellemben vonatkoztatja Jónásra ezeket a szavakat: „Én aki Jónás voltam, ki vagyok már? / Ki titkaidat tudtam, mit tudok már?” Az Ige, az evangéliumi örömhír és annak konkrét, művészi alkalmazása is titok. A költők is ennek a titoknak, Jézus Krisztusnak a lehető legtökéletesebb megismerésére, elérhető teljes gazdagságára törekszenek. De a keresztény ember a hit motívumaiból azt is megtanulja és tudja: ő csak *sáfára* ennek a vagyonnak, csodálatos hagyatéknak, amelyet a költők is igyekeznek élő-eleven örökséggé tenni.

Gárdonyi *Mikor a gyermek* című verse bájos földi Madonna-kép, a külön karizmával kitüntetett édesanyák dicsérete: „Mikor a gyermek gögicsél, / az Isten-tudja, mit beszél! / Csak

mosolyog és integet... / Mit gondol? Mit mond? Mit nevet? // S mint virággal az esti szél, / az anyja vissza úgy beszél, / oly lágyan és oly édesen... / De őt sem érti senkisé. // Hogy mit beszélnek oly sokat, / apának tudni nem szabad / Az égi nyelv ez. Mély titok.”

A Gárdonyi család legődonabb családi emléke: *Paizs Anna* szülősgyöri temetői sírköve és sírkőirata. A katolikus templom kertjében felállított emlékefán Gárdonyi-sorok olvashatók: „Itt nyugszik Pajzs Anna, / hét papnak az anyja. / Ötnek a szülője / kettőnek nevelője.” A *Paizs Anna* című Gárdonyi-anyaképvess nyitánya: „Öreganyám öreganyja volt Paizs Anna.” A záróakkordja pedig: „Mikor meghalt Paizs Anna, / hét fiatal pap siratta, / s heten mondtak misét érte. / Fel is jutott a mennyégbe.”

1882 karácsonyán, a devecei katolikus templomban csendült fel először a „sursum corda – föl a szívvel” áhítatát árasztó, az Úrjézus születését ünneplő: „*Fel nagy örömrre, ma született...*” kezdetű dal. Szövegét és zenéjét is Gárdonyi szerezte: „*Fel nagy örömrre, ma született, / Aki után a Föld epedett. / Mária karján égi a lény, / Isteni kisdéd szűznek ölen. / Egyszerű pásztor, jöjj közelebb, / Nézd a te édes Istenedet!*” Gárdonyi égi s földi anyakép-verse, szárnyaló dallamával együtt, közkedvelt karácsonyi dal: népének lett: „Nem ragyogó fény közt nyugoszik, / Bársonyos ágya nincs neki itt. / Csak ez a szalma, koldusi hely, / rá meleget a marha lehel. / Egyszerű pásztor, térdeden állj! / Mert ez az égi s földi király.”

15. ANYAKÉP – „LÁGY ŐSZI TÁJBÓL ÉS SOK KEDVES NŐBŐL”

Ady *Az anyám és én*: „Sötét haja szikrákat szórt, / Dió-szeme lángban égett, / Csípője ringott, a büszke / Kreol-arca vakított. / Szeme, vágya, eper-ajka, / Szíve, csókja mindig könnyes. / Ilyen volt a legszebb asszony, / Az én fiatal anyám. / Csak azért volt ő olyan szép, / Hogy ő engem megteremjen, / Hogy ő engem megfogadjon / S aztán jöjjön a pokol.”

Babits *Anyám nevére* című verse fiú vallomás, jellemkép: „Hajnalka volt az édesanyám, / hajnalra születtem én. / S lelkemben már ily fiatalon / nincs hajnal, semmi remény, / nincs hajnal, semmi vidámság, / nincs hajnal, nincsen öröm. / Hajnalka volt az édesanyám / s csak alkony az örököm. (...) remélt. / Világa nem a nap vala, / csak a kölcsönfényü hold: / Hajnalka volt az anyja - de ő / e hajnal alkonya volt.”

József Attila anyját sokszor és sokféleképpen idézi meg. A *Kései sirató*ban a korán elárvult gyermek fájdalma szólal meg: „Harminchat fokos lázban égek mindig s te nem ápolasz, anyám...” Anyaképét „Lágy őszi tájból és sok kedves nőből” próbálja összeállítani. „Levesem hűtötted, fújtad, kavartad, mondtad: Egyél, nekem nősz nagyra, szentem!”

A rapszodikus és tragikus költői vádbeszéd fináléja: „Világosodik lassacskán az elmém, / a legenda oda. / A gyermek, aki csügg anyja szerelmén, / észreveszi, hogy milyen ostoba. / Kit anya szült, az mind csalódik végül, / vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni. / Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül, / ebbe fog belehalni.”

Mama című versét sem lehet kiiktatni emlékezetünkből és a magyar műveltségéből sem: „Már egy hete csak a mamára / gondolok mindig, meg-megállva.... (...) Nem nyafognék, de most már késő, / most látom, milyen óriás ő – szürke haja lebben az égen, / kékítőt old az ég vizében (1934. október). A „mosónő fia” úgy tiszteli meg a mosástól, munkától „szürke hajú” anyját, hogy Mária-színű égszínké szakrális dimenzióba emeli.

József Attila *Betlehemi királyok* című verse a magyar vallásos népi szokások közül a betlehemezés élményvilágát idézi. Nyitánya megszólító erejű, három strófája beköszönés, köszöntés: „Adjonisten, Jézusunk, Jézusunk!” – „Istenfia, jónapot, jónapot!” – „Adjonisten, Megváltó, Megváltó!” Menyhárt, Gáspár és Boldizsár illőn bemutatkozik, és sorban, illő szavakkal kísérve szeretetteljes gesztusukat, átadják ajándékukat.

A tüneményesen bensőséges verszárásra Arany János-i *ars poeticáját* idézi: „Nem a való hát: annak égi mássa / Lesz, amitől függ az ének varázsa.” Tündéri életszerű, hiteles pillanat, ahogyan Mária elbúcsúzik a három királyoktól: „Irul-pirul Mária, Mária, / boldogságos kis mama. / Hulló könnye záporán át / alig látja Jézuskáját. / A sok pásztor mind muzsikál. / Meg is kéne szoptatni már. / Kedves három királyok, / jóéjszakát kívánok!”

16. „A SORS, A LÉT: BELÉ FÁTYLAD EGY CSÜCSKE FÉR”

Weöres Sándor: *Mária-siralma* című, elementáris, katartikus erejű, hagyományt újító, a női létben kiteljesedő mindenséget sirató remekmű: „Jaj nekem, én fiam, / égi virágszál, / igen elváltottál, / messzire távoztál. / Iszonyú vasszegek / törik a csontodat, / facsarják izmodat, / jaj én fiam, én fiam,...”

A *Salve regina* Weöres égi és földi anyakép-költeménye, a Szűzanya és a nőiség-asszonyiség dicséretének a magyar irodalomban megjelenő egyik legszebbike: „Égi alakjaid közt múlt az éjjel, / Hajnalban látom völgyi kertedet: / Ime! Csodás rózsabogyó csucsára / Saját termő virága / Ráforrt, nem hullva széjjel, / Tavasz örök Rózsája integet, / Természete könnyen megküzd a téllal: / Kis földi testedet / Nagy lényed áradása / magába foglalja és nincsen pusztulása. // Zömök, mosolygó, barnabőrű lány, / Sok függő kormos varkocs keretében / A kerek arc világító fehér, / Enyhén árnyalja vér; / Keskeny vonású száj, / Lágy ívü orr, csodálkozó sötét szem: / Egyszerű szépség, hétköznapi báj, / Piciny vagy, Gyöngeségem, / De parányibb a tér, / A sors, a lét: belé fátylad egy csücske fér.”

Weöres az édesanya emlékére írta a *Mária mennybemenetelét*, későbbi címén a *Hetedik szimfóniát*: a modern magyar költészet egyik legszebb költeményét. Bori Imre világít rá, hogy szerkesztési rendje valóban egy szimfóniára emlékeztet, az egyes képzetek vonatkozásai egy szimfónia tételeinek a módjában bontakoznak ki. Az első rész első tételként a felravalozást dolgozza fel, búcsú a testtől. A másodikban változás, az éjszakában a csönd és a különböző hangzások, illetve fények gomolygása, amit a kórus, a pásztorok dala követ. A harmadik „tételben” váltakozó kórusok az asszonylét dicsőségéről és bánatáról, azonban nyugvópontra, teljes győzelemhez nem jutunk egyelőre. A negyedik részben történik Mária mennybevétele, ki eközben tisztaságából adódóan folyamatosan fiát magasztalja.

Az *Anyámnak* című Weöres-vers fiúi számvetés és hálaadás, sorstükör és önarckép: „Termő ékes ág, te, / jó anya, / életemnek első / asszonya, <...> gyermekségem gazdag / asszonya. / A kamaszkor tőled elkuszált, / szemem a szemedbe / nem talált. <...> Így tűnődtem: Mért szült, / mért szeret, / ha örökre élni / nem lehet? / <...> A kamaszkor tőled / elkuszált, / férfi-szívem újra / rád-talált, / férfi-szívem a szivedre / rátalált, / megköszön most percet, évet / és halált. / Álmom karjaidba / visszatér, / álmom karjaidba / visszatér... / Erős ház, szép zászló, / jó anya, / sorsomnak nyugalmas / asszonya. / Majd ha cseppig átfolyt rajtam / mind e lét, / úgy halok az ős-egészségbe, / mint beléd.”

17. „ÉDESANYÁM, EGYETLEN DRÁGA...”

József Attilát Nagy László a *Mindenség summáslegényének* nevezi, aki 'részt se kapott, pedig az egészre futotta érdeme'.

Szigeti Lajos Sándor Attila, az „Isten kegyelméből való költő” legszebb versének tartotta ezt a hatsoros, összegezõ érvényű, égi földi anyaképet: „Édesanyám, egyetlen drága, / te szűzesség kinyílt virága, / önnön fájdalom boldogsága, // Istent alkotok (szívem szenved), / hogy élhess, hogy teremtsen mennyet, / hogy jó legyek s utánad menjek.”

Radnóti tragikus és katartikus erejű anyaképe a *Huszonnyolc év* című verses számvevés: „Erőszakos, rút kisdéd voltam én, ikret szülő anyácska, – gyilkosod! / öcsémet halva szülte-é, / vagy élt öt percet, nem tudom, / de ott a vér és jajgatás között / úgy emeltek föl a fény felé, / akár egy győztes, kis vadállatot, / ki megmutatta már, hogy mennyit ér: / huszonnyolc éve, hogy halott vagy, / anyácska, véres szökevény! / Anyácska, véres áldozat, / a férfikorba nőtem én, / erősen tűz a nap, vakít, / lepke kezeddal ints felém, / hogy jól van így, hogy te tudod, / s hogy nem hiába élek én.”

Pilinszky János *A tenger* című, anyasírató versében négyszer ismétlődik a „sírni” infinitívusz. Mintája Ady *Sírni, sírni, sírni* című, haláltánc-hangulatú versének zárása: „Mebánni mindent. Törve, gyónva / Borulni rá egy koporsóra. / Testamentumot, szörnyűt, írni / s sírni, sírni, sírni, sírni.” Pilinszky négyszeri ismétléssel tudatosítja a „szegény” kifejezés jelentőségét: „A tenger, mondtad haldokolva, / s azóta ez az egy szavad / jelenti számomra a tengert, / s azt is talán, hogy te ki vagy. / S azt is talán, ki vagyok én? / Hullámvölgyek, hullámhegyek. / Agóniád, akár a tenger, / megszabadít és eltemet. / Anya, anya. Hétköznapok. / Halálod hallom s hívlak én. / Irtóztató hétköznapok. / Szegény, szegény, szegény, szegény.” (*Agónia*: haldoklás, haláltusa, élet-halál harc.)

Juhász Ferenc már 1950-ben *Apám* címmel verskötetet publikált. 1969-ben pedig *Anyám* címen látott napvilágot verskötete a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Erről a lírai eposzáról írta Grezsa Ferenc: az új magyar költészet nagy eseménye, nem világmagyarázat, hanem – mint Németh László műveit is – erkölcsnemesítő szenvedély élteti: „Én Magzatom, Édesanyám, Létet-újjászüelő Anyám, Édesanyám, én Magzatom. Én Halhatatlan Megváltóm.”

18. „...SZÜLŐM ÉS ELHAGYOTT FÖLDEM / EGY ANYAKÉP LETT”

Költői „ikonarcúság” jellemzi Nagy László *Anyakép* című létösszegezõ költeményét. Földi, evilági „ikonképei” nemcsak gyönyörködtető emlékképek. Lélektisztító erővel hatnak a befogadóra. A költői „ikonikus képek” a Mindenségre nyitnak ablakot. Sugallatos erővel beszélnek a költőről, az emberről, aki a szép szóval művelte a csodát, és „tisztának a tisztát” őrizte meg. *Az Anyakép, az anyaöl, anyaföld, anyanyelv* hármassága, szakrális szépségű világa tárul elénk. *Anyakép* című költeménye önportré és sorsképlet.

Nyitánya a búcsúzás élményéből lett emlékképet idéz: „Könny nélkül váltam el tőle, / sóhajtván nézett utánam. / Még ölelt volna, még láttam, / karját emelte. (...) Jó volt már visszajajognom / oda, hol erővel tölttem, / szülőm és elhagyott földem / egy anyakép lett. (...) Tor-

nyok közt hordtam e képet ⟨...⟩ Nagy lett a súlya e képnek, / naponta nőtt szakadatlan, / mi-
helyt én hozzáavattam / hazát, világot. ⟨...⟩ Szándékom eltemetője / puska előtt se lehetnék, /
sűvíti bennem az emlék, / mire szegődtem. / Értelem, te segíts nékem, / hordhassam dúlt
anyaképem, / szolgálni győzzem."

A létértelmező költemény zárása összegezés és konklúzió: „Tudjam, hogy sohasem jár
a / tisztesség csillaga árván, / s nem vész az idő homályán, / hanem világít, / s élünk alatta a
képpel, / amit én éltetek vérrel / megszakadásig."

Nagy László műfordítóként is a „Műveld a csodát, ne magyarázd!” *ars poeticát* követte.
Jeszenyinhez hasonlóan eredendően képekben gondolkodó költő: a befogadásra, esztétikai
értékelésre apellál. A nyelvi pontosság, képi hűség ellenére megfigyelhető az egyénítő törek-
vés. Jeszenyin Sura hűgának ajánlott *Te dalold el* kezdetű versében a *dal* igézőn fonódik össze
az anyaképpel. Az emlékezésihletben fokozódik a tisztaságvágy, a szeretetigény, közben a
múltat és jelent összekötő képzeletben ikonikus szemléletűvé, szakrális jelentőségűvé maga-
sodik, Nagy Lászlónál pedig csodálatos *Anyakép* című költeménnyé válik: „...s megigézve majd
fölmerül újra / a homályból a hű anyakép."

19. „...AERE PERENNIUS, / VERSEM, AKI CSILLAGFÉNYKOSZORÚS”

Jókai szerint „a férfi sorsa a nő”. Ebben a férfi és nő viszonylat lényege fogalmazódik meg.
Balassi felemelő szerelmi vallomása esztétikai élményt nyújt: *Hogy Júliára találta. Így köszöne
néki: „Ez világ sem kell már nékem, nálad nélkül, szép szerelmem, / Ki állasz most énmellet-
tem. Egészségben! Édes lelkem.” Fulviáról* című epigrammája a szerelmeit páratlan tömörség-
gel jellemző csúcspont: „Legtovább Júliát s leginkább Céliát ez ideig szerettem, / Attól keser-
vesen, s ettől szerelmesen, vígan már búcsút vettem, / Most Fulvia éget, ki ér bennem véget,
mert tüzén meggerjedtem."

Csokonai *Tartózkodó kérelemmel* hiába vallott Vajda Júliának, Lillának szerelmet: „A ha-
talmatlan szerelemnek / Megemésztő tüze bánt. / Te lehetsz írja sebemnek, / Gyönyörű kis tuli-
pánt!” Minden hiába volt, mert a „Földiekkel játszó / Égi tűnemény, / Istenségnek látszó Csalfa,
vak Remény!” A költői indoklás: „Lilla is, ki bennem a reménynek Még egy élesztője volt / Jaj,
Lillám is a tyrann törvénynek / S a szokásnak meghódolt.” A *Reményhez* zársorai búcsúszavak:
„Bájos lágylágy trillák! / Tarka képzetek! / Kedv! Remények! Lillák! / Isten véletek!” Domby Márton
így értékelte kölcsönös hatásukat: „Lilla tette Csokonait nagyobb részt poétává, Csokonai pe-
dig Lillát halhatatlanná."

Perczel Adél/Etelka Vörösmarty *Szép Ilonkájának* ihlető múzsája. A *Merengőhöz* költője
önmagának és feleségének, Csajághy Laurának intelemként írja: „Ábrándozás az élet meg-
rontója, / Mely, kancsalúl, festett egekbe néz. / Mi az, mi embert boldoggá tehetne? / Kincs?
hír? gyönyör? Legyen bár mint özön, / A telhetetlen elmerülhet benne, / S nem fogja tudni,
hogy van szívöröm.” A konklúzió: „A birhatót ne add el álompénzen."

Petőfi Szendrey Juliája „Feleségek felesége, / Lelkemadta kicsikéje!” Arany János Ercsey
Juliannája – Arany Juliska és Arany László édesanyja – egy személyben volt hűséges hitves és
múzsza, sokat szenvedett, érzékeny, melegsívű társ és feleség.

Vajda János, a „Montblanc-ember”, „A Dal és Szépség nyugtalan magyarja”, lovagiasan maga avatta Ginát múzsává. *Harminc év múlva* különös találkozásukkor riadtan látta: „Tekintünkben hajh! nem az elveszett – / Az el nem nyert éden fájdalma van.”

Ady, a *Héja-nász az avaron* költője. „Kis” vétkéért iszonyú büntetést szenvedő prófétáló, útmutató, viharos lángelme volt, gyémánt ragyogással tündökölt: „mint minden ember: fenség, / Észak-fok, titok, idegenség, Észak-fok, titok, idegenség, / Lidérces, messze fény.” Ady a „psyche poetico genialis”-ok közé tartozik: a férfidominancia mintapéldája. Léda mondén ízlésű, viharos szerelmű, érett nő, polgári múzsa, aki sokféleképpen támogatta a költőt, Párizs varázsával is írásra ihlette. Ady *Az én menyasszonyom* című versében hiába jelenti ki: „Mit bánom én, ha utcasarkok rongya, De elkisérjen egész a síromba.” A „kis csukák”-at elbocsátotta. Végül Adyt a felesége, Boncza Berta, Csinszka, a svájci leány-nevelőintézetből visszaérkező, inspiráló, otthonteremtő, különös múzsatípus kísérte el a sírig.

Juhász Gyula, Schöpflin Aladár szerint a „legkülönösebb életű magyar költő”. Múzsája, Sárvári Anna színésznő, az irodalmi köztudat része. A költő viszonzatlan, reménytelen szerelme, szimbolikusan és poétikusan kiteljesedő szerelem. Nem az Anna-szerelm, hanem a gyűjtőfogalomként vált költői ábrándkép teljesedett be.

Az *Anna örök* című vers a platói szerelem utóhatásának költői összegezése: „Mert benne élsz te minden félrecsúszott / Nyakkendőmben és elvétett szavamban / És minden eltévesztett köszönésben / És minden összetépett levelemben / És egész elhibázott életemben / Élsz és uralkodol örökkön, Amen.” Juhász Gyula visszaemlékezve konstatálta: „Volt egy Anyám és egy Annám, s kerestem valami szép összhangot életemben...”

Tóth Árpád a végzetes tüdővésszel küszködő formaművész: az áhítat költője. A „mértékes, csöndes” költőnél a szépség fájdalomtól született. Lírájának esztétikumát Barta János így nevezi: „...az ékes, de fanyar szépség költészete.” Felesége, Lichtmann Anna szeretettel gondoskodott férjéről. Annuska a természetéből adódóan is élvezte a férjével együtt töltött időt. Derűs légkört teremtett a családban, baráti társaságban is. Ezt tükrözi a bensőségesen őszinte, *Szeretsz?* című vers: „Szeretsz? Nézd / zavart, ijedt mosolyomon át, / Most megérezheted, ha akarod, / Hogy meghatódtam, hogy sírok bévül...(<...>) Kinyitod a szemed, és azt ragyogja: Minden rendben, Egyszerű és édes az élet!”

Radnóti a *Levél a hitveshez* című versében, a *Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben* található bori munkatábor borzalmai közepette jeleníti meg életének archimédeszi pontját, felesége, Fanni jelentőségét: „biztos voltál, súlyos, mint a zsoldár” – „megjártam érted én a lélek hosszát”. A költő a „Hitvesem s barátom” iránti szerelem élményéből született emlékeiből merít lelki erőt a túléléshez, és a visszatérés esélyéhez éltető reményt.

Szabó Lőrinc, a *Semmiért egészen, A homlokomtól fölfelé* költője a múzsa elvesztésekor döbben rá: „Vesztítve szeretünk igazán.” A *huszonhatodik év* szonettciklus 120 lírai szonettjében állít emléket Korzáti Erzsébetnek: „Ércnél maradandóbb”: „...Itt a bronz, a profil... / aere perennius, / versem, aki csillagfénykoszorús / gyászodban már-már mosolyogni tudsz, / túléd őt! s joggal túl, te plakett: / szebb, mint ő volt s több a ti létetek!”

20. ÓDA A TEGNAPI ASSZONYOKHOZ

Vas István első felesége, Nagy Etel, Kassák Lajos nevelt lánya, mozdulatművész volt. Házasságuknak a művésznő tragikus halála vetett véget. A költő második felesége Szántó Piroska, Kossuth-díjas festő, grafikus, akivel a költő nagy összhangban élt. Vas összegezõ érvényű, csodálatos remekműve: *Óda a tegnapi asszonyokhoz*: „De szépek vagytok, tegnapi asszonyok! / Hamvadó szemetekben még néha felragyog / A régi büszkeség, <...> ti válogatott kevesek, / Akikben az örök nőiség új hitté lelkesedett, <...> Mindegyitekhez milyen szeretők tartoztak, micsoda férjek, <...> Társaim, hova tűntetek, ti tegnapi férfiak? <...> S a szépségből, a tegnapiból, nem tudom, mi maradt, / De felsugárzik titkosan, mint földalatti nap.”

Nagy László *Himnusz minden időben* című költeménye az örök nőiség, asszonyiség, hitvesi, múzsai szerelem hatalmáról szóló dicsőítő ének. A tizenkét strófa végén refrénként, litániás, visszatérő textusként, tizenkétszer ismétlődik a könyörgés: „Te szivárvány-szemöldökű, / Napvilág lánya, lángölű, / Dárdának gyémánt-köszörű, / Gyönyörűm, te segíts engem! <...> Jog hogyha van: az én jogom, / Enyém itt minden hatalom, / Fölveszem kardom, sisakom! / Gyönyörűm, te segíts engem!” A finálé kis változtatással érzékelteti, hogy mindez csak akkor lesz, akkor lehet valóság: „Gyönyörűm, ha segíts engem! / Gyönyörűm, ha segíts engem! / Gyönyörűm, ha segíts engem!”

Illyés Gyula, a *Kézfogások*, a *Minden lehet* verskötet költője, a jóhiszeműen nyíló szem, a kézfogást kínáló kéz, az ölelést kínáló kar mozdulatát és a „szélárnyékban” lehetséges magyar jövőképet fürkészte. Felelős írástudóként „... hite-konok község hú papjaként / (kit azzal áld, amivel ver az Úr!) // templomtalanul, palástitalanul / (s vívódva folyton, mit hoz ránk az ég) / kell osztanom úrvacsorát s igét!”

A számadói hivatás íratta vele a *Ditirambus a nőkhöz* című verskompozíciót. Szilaj jókedvvel, a keserűség szélsőségeit is mesterien kifejezve magasztalja a „mulier fortis” történelmi szerepét, értékeli jelentőségét. Azokat az otthonteremtő, munkájukkal életet, hazát megtartó nőket ünnepli, akik „*állják az időt!* <...> valami messze / – hogy mondjuk? – eszme? / rendeléséből a jövőt.” Ők nem felejtették el: az élet: szeretet, és a szeretet: áldozat. Ők az élet hősnői, „akik lebirhatják az időt”.

Illyés Gyula *Szekszárd felé* című, karcsú rendben futó verse úti élményben, életképben megjelenő, tüneményes anyakép-felmutatás: „Kis vonat megy nagy domb-/ oldalon; / terhes kicsi nő a / vonaton. / <...> Lebeg az lágy élmény / közegén, / anyjában is egy nép / közepén. / <...> Jár szemem a terhes / kicsi nőn / s azt gondolom, itt megy / a jövőm. <...> Néz, néz a kis asszony, / gyűjtöget, / termi csöndesként a / gyermeket.”

Az új élet bizonyosságát, egyén és magyarság összefüggését asszociálja: „Visz tovább egy népet; / eltakart / csempészáruképp hoz / egy magyart. <...> Jár szemem a kedves / kis anyán / s azt gondolom: Itt megy / a hazám. Viszi, mit se tudva, / szakadék, / örvény fölött Árpád / örökét.” A végén megszólal Illyés legendás józansága: „öröklétem vagy te, / kis anya. / Néznem is jó téged – / megbocsásd. / Kívánok szerencsés / utazást!”

21. VÉGSZÓ HELYETT

Az égi és földi anyakép-, nő- és múzsakép-versek – mint a textusukban és dallamukban szintén csodálatos népdalok is – azt bizonyítják: a hit a szóban, a szép szó tisztelete, a művészetek szeretete önismeretben és valóságismeretben is gazdagít bennünket. Ezek a versek gyönyörködtetik és lelkesítik befogadóikat, fontos dolgokat sejtetnek meg a teremtés titkáról: az emberi szépség, igazság, jóság és szentség misztériumáról is.

Az európai és a magyar költészetben nemcsak a kereszténység szentjei, hanem sok-sok költő is kevesellte, és ma is kevesli a szekularizált világban is megtapasztalható három dimenziót, mert számukra különösen fontos a negyedik: a transzcendens is. A magyar költőgénuszok életét, sorsát erősen meghatározták, a művészetükre is nagy hatással voltak a feleségek és a múzsák. Szerelmük azt is bizonyítja, hogy fontos a hitves, a múzsa szépsége, okossága, sok-sok erénye, álomképe, de mindennél fontosabb a született és kiművelt poétai tehetség, képzettség, műveltség: a költői erudíció.